

ШАТАЙЛО Ольга,

аспірант Хмельницького національного університету
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29016

E-mail: olya_shataylo@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1554-8760>

КРИЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: ПРОЯВИ ТА ОЗНАКИ

Розглянуто класифікації криз соціально-економічних систем, надані відомими вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізовано їх наповнення. Сформовано узагальнюючу таблицю класифікації криз соціально-економічних систем.

Ключові слова: криза, класифікація криз, види криз, кризи соціально-економічних систем.

Шатайло О. Кризисы социально-экономических систем: проявления и признаки. Рассмотрены классификации кризисов социально-экономических систем, представленные известными отечественными и зарубежными учеными, проанализировано их наполнение. Сформирована обобщающая таблица классификации кризисов социально-экономических систем.

Ключевые слова: кризис, классификация кризисов, виды кризисов, кризисы социально-экономической систем.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання пов'язана з нестабільністю зовнішнього середовища та наявністю негативних чинників впливу на його функціонування, які, в свою чергу, можуть провокувати виникнення кризових явищ, що уповільнює процес розвитку організації та робить його менш ефективним. Передумовами цього можуть бути фактори, які формуються не тільки у зовнішньому, але й у внутрішньому середовищі. Багаторічний досвід діяльності вітчизняних підприємств у ринковому середовищі показує, що ця проблема залишається актуальною для них і нині. Успішне подолання кризових ситуацій залежить від ефективності антикризового управління та управління антикризовим потенціалом, виду кризи. Адже кожна кризова ситуація, що формується під впливом конкретних чинників, має чітку характеристику та належить до певної категорії. Володіючи цією інформацією, можна сформулювати чіткий план управлінських дій для ефективного подолання кризового явища на підприємстві. Але для того, щоб визначити, які види криз впливають на діяльність підприємства, насамперед необхідно визначити види криз соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної теми досліджували такі науковці, як: Е. Андріюк, Г. Лисак, І. Ахновська, В. Бойченко, Л. Борисова, О. Буряк, К. Головач, О. Григор'єва, О. Денисюк, О. Дерев'янка, С. Дмитрук, Ю. Калюжна, Т. Кучінка, А. Міщенко, П. Проноза, М. Ребрик, Ю. Ребрик, В. Талах, А. Ткаченко, В. Чевганова, В. Шатун,

Ю. Щедрін [1–17] та ін. Віддаючи належне працям зазначених авторів, відзначимо, що класифікація криз у соціально-економічному середовищі все ж потребує більш детального аналізу.

Мета статті – систематизувати існуючі множини криз у соціально-економічних системах.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті є наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували види криз. У процесі дослідження використано сукупність наукових методів та підходів: системний, структурно-функціональний, аналізу та синтезу, порівняння.

Результати досліджень. У попередніх дослідженнях [18] визначено, що на функціонування вітчизняних підприємств негативно впливають кризи різного типу, що і призводить до актуалізації питання підвищення рівня ефективності антикризового управління. А це означає, що для якісного дослідження цієї проблеми необхідно розглянути існуючі види криз.

Одним з перших вітчизняних науковців, що досліджували питання криз, був М. Туган-Барановський. У своїх працях він обґрунтовує той факт, що кризи виникають не тільки унаслідок форс-мажорних обставин, але й можуть бути прогнозованими. Вчений не розглядає питання природних та раптових криз і стверджує, що головна складність у теорії криз полягає не у виявленні умов, що зумовлюють кризу, а в поясненні того факту, що кризи відбуваються не в кожен момент, а через певні проміжки часу, періодично. Спричинення криз М. Туган-Барановський характеризує тим, що у фазі підйому споживання капіталу відбувається швидше, ніж його утворення. Це питання він розглядає на рівні держави та промислових підприємств [19]. З огляду на це, сформуємо певне уявлення про види криз у соціально-економічних системах, що потребує значної деталізації.

Відомий український вчений А. Чернявський класифікує кризи за дев'ятьма класифікаційними ознаками (*табл. 1*), відзначаючи, що завчасне антикризове планування відіграє головну роль в умовах постійного дефіциту часу в кризових ситуаціях. І основними документами для прийняття рішень слугують стратегічний план розвитку підприємства і перелік антикризових заходів [20, с. 10]. Крім стратегічного плану та загального переліку антикризових заходів, необхідно додатково формувати ряд антикризових дій відповідно до виду кризи, що може виникнути або виникла.

Точку зору О. Григор'євої щодо принципу поділу та систематизації криз (*табл. 1*) поділяє А. Чернявський, відзначаючи ряд відмінностей у класифікаційних ознаках та наповненні, що у майбутньому можна використати як взаємодовповнюючі елементи.

Ще однією класифікацією, що містить схожі до попередніх елементи, є досить вдала класифікація вчених О. Беляєва та Е. Короткова (*табл. 1*). Варто додати, що за причинами виникнення кризи можуть бути поділені не лише відносно стихійних лих, але й відносно інших явищ, які можуть виникати не тільки у природі, але й штучно, тобто за участю людини.

Таблиця 1

Класифікація кризових явищ та ситуацій

Класифікаційна ознака	Види криз		
	за А. Чернявським [20]	за О. Григор'євою [7]	за О. Беляєвим та Е. Коротковим [21]
За рівнем поширення	<i>Відносно країни:</i> зовнішні за межами країни; внутрішні в межах країни. <i>Відносно масштабу:</i> мікрорівневі; галузеві; міжгалузеві регіональні; державні; світові	<i>Відносно масштабу:</i> мікрокризи; мезокризи; макрокризи; міжнародні. <i>Відносно місця виникнення:</i> глобальні; державні; регіональні; міжгалузеві; галузеві; фірмові	Загальні; унікальні
За сферою виникнення, функціонування	Соціально-політичні; адміністративно-законодавчі; виробничі; комерційні; фінансові; природно-екологічні; демографічні; геополітичні	Соціальні; технічні; юридичні; політичні; екологічні; інформаційні; комбіновані	Економічні; соціальні; політичні; організаційні
За причинами виникнення	Зумовлені: невизначеністю майбутнього; недостатністю інформації; суб'єктивними факторами і особистісними характеристиками менеджера	Штучні; природні	Землетруси; виверження вулкану; зсуви; повені
За формою виникнення	Системні; несистемні (унікальні)	Локальні; системні; стратегічні	–
За можливістю прогнозування	Прогнозовані; частково прогнозовані	Прогнозовані; частково прогнозовані; непрогнозовані	Приховані; явні; передбачувані; непередбачувані
За ступенем реалізації	Реалізовані; нереалізовані	–	–
Відносно стратегії антикризового управління	Із попередньо пропрацьованою стратегією управління; із прийняттям поточних рішень в антикризовому управлінні	Керовані; некеровані	–
За ступенем впливу на функціонування суб'єктів управління	Руйнування суб'єкта управління; часткове його руйнування; відсутність руйнування суб'єкта управління	Легкі кризові явища; середньої тяжкості; катастрофічні	Руйнуючі; оздоровчі; послаблюючі
За тривалістю в часі	–	Короткострокові; тривалі	–
За характером розвитку	–	Раптові; поступові	–
За характером взаємовідносин людини з природою	–	–	Екологічні
За ступенем впливу на людину	–	–	Психологічні
За ступенем впливу на компоненти системи	–	–	Системно-трансформаційні

Джерело: сформовано за [7; 20; 21].

Також О. Беляєв та Е. Коротков виділяють чотири категорії криз, які виникають як інституційні зміни внаслідок зіткнення між соціальними групами.

"Зовнішній шок". Виникає, коли не вистачає зовнішніх ресурсів для подальшого розвитку.

Структурна криза. Протиріччя між способом розвитку та загально-економічною динамікою макrorівня.

Криза системи регулювання. Виникає за неможливістю змінювати негативні кон'юнктурні процеси.

Криза способу виробництва. Це результат загострення протиріч в інституційних формах, що визначають режим накопичення; нежиттєздатними виявляються закономірності, на яких базується вся організація виробництва, розподілу, обміну та споживання [22, с. 75–77].

Це одна із важливих класифікацій, яка враховує характерні кризи на підприємствах і яку варто розглянути у подальших дослідженнях.

Вітчизняний вчений О. Барановський розглядає у своїх працях економічні, кредитні, циклічні, структурні, системні, інфляційні та фінансові види криз.

Особливу увагу дослідник приділяє останньому виду та класифікує його таким чином (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація фінансових криз [23, с. 19]

Класифікаційна ознака	Різновид
Ступінь поширення	Глобальні, міжнародні, світові, регіональні, національні, місцеві, галузеві
Країни	У розвинених країнах, країнах, що розвиваються, країнах із перехідною економікою
Сценарій	Імпортовані, зумовлені: спекулятивними атаками, концентрацією ризиків, ефектом "доміно", падінням експортних цін, політичним ризиком
Тривалість	Коротко-, середньо- і довгострокові
Перебіг	Швидкоплинні, затяжні
Інтенсивність впливу	Уповільнені, інтенсивні, реактивні
Повторюваність	Разові, перманентні
Кумулятивність	Одиночні, подвійні
Зумовленість	Мікроекономічні, макроекономічні, екзогенні, ендегенні
Ступінь охоплення фінансових інститутів	Локальні, системні
Стан	Наявні, потенційні, очікувані, неочікувані, передбачувані, непередбачувані, неминучі
Форма прояву	Внутрішні, зовнішні
Одночасність проходження	Одиничні, "кризи-близнюки"
Первинність	Первинні, чергові (повторювані)
Реальність	Дійсні, уявні
Можливість виявлення	Явні, латентні
Характер	Циклічні, структурні, модифіковані, комбіновані, перехідні
Етапи	Кризи, що зароджуються, кризи, що насуваються, кризи, що розвиваються, згасаючі
Імовірність	Малоймовірні, високоймовірні
Можливість для діагностування й прогнозування	Діагностовані, недіагностовані, прогнозовані, непрогнозовані
Масштаб	Повномасштабні, обмежені
Ступінь розвитку	Гострі, глибокі
Переборність	Переборні, непереборні
Наслідки	Руйнівні, такі, що гальмують розвиток
Ідентичність	Унікальні, аналогові
Універсальність	Спеціалізовані, універсальні
Стадія	Минулі, сучасні, наступні
Можливість трансформації	Трансформаційні, нетрансформаційні

Такий поділ може використовуватись не тільки для фінансових криз, але й для будь-яких інших. Єдиною класифікаційною ознакою, що буде потребувати доповнення різновидів у такому випадку, – це сценарії.

Адже у *табл. 2* вони враховані лише для фінансово нестабільних ситуацій. Для того, щоб модифікувати класифікацію відповідно до інших видів криз, потрібно збільшити кількість сценаріїв, враховуючи кількість та специфіку існуючих видів криз за сферою виникнення.

П. Проноза на основі своїх досліджень робить висновок, що кризи можна поділити за трьома класифікаційними ознаками: соціально-функціональна приналежність, приналежність до національної економіки та масштабність. Кожна з них має свою структуру.

Таким чином, за масштабністю кризи поділяються на світові, регіональні та національні.

За приналежністю до національної економіки вони є зовнішні та внутрішні.

За соціально-функціональною приналежністю вчений розподіляє кризи на такі: *економічна* (сировинна, промислова, енергетична, торгова, продовольча), фінансова (боргова (внутрішня та зовнішня), запасних активів (фондова та іпотечна), грошово-кредитна, банківська, валютна); соціальна (низької купівельної спроможності, поляризації багатства) [12].

В. Аксьонов вважає, що кризи поділяються на циклічні, технологічні, структурні, формаційні, трансформаційні та кризи засобів обороту, що в свою чергу поділяються на грошові та кредитні [24].

А. Шпитгоф виділяє 7 видів криз: спекулятивні, біржові (цінних паперів), товарно-торговельні, виробництва, типу грюндерства, капіталу, кредиту [25].

Класифікації, що сформував В. Аксьонов та А. Шпитгоф, містять змішані види криз, що вирізняються за різними ознаками. Тому проводити подальші дослідження щодо них недоцільно.

К. Маркс у своїх працях зазначає, що остаточною причиною усіх дійсних криз завжди залишаються бідність і обмеженість споживання мас, що протидіють прагненню капіталістичного виробництва розвинути продуктивні сили таким чином, ніби межею їх розвитку могла бути лише абсолютна споживча здатність суспільства [26]. Його теорія криз базується на основі концепції капіталістичного нагромадження і розподілу доходів. Таким чином, К. Маркс фокусує свою увагу на кризах, що виникають на підприємстві або ж у суспільстві під впливом економічних процесів.

В. Зомбарт виділяє дві глобальні ознаки, які розкривають характер виникнення кризових явищ та їх масштаби [25]: *за характером* (кризи з причин: особистого характеру; природних явищ; суспільного характеру) та *за масштабом* (приватногосподарські та народногосподарські кризи, що в свою чергу поділяються на прості кризи збуту та кризи капіталу: первинні кризи капіталу, вторинні кризи капіталу, торгові кризи, кризи виробництва).

Погоджуючись з цією думкою, доречно зауважити, що ознака за масштабом може охоплювати більше категорій, ніж наведені.

Американський дослідник Г. Хаберлер [27] класифікує кризи: *за типами циклічності*: загасаюча циклічність; циклічність, що підсилюється; нестійка рівновага;

за характером циклічності: економічна циклічність; столітня; сезонна; випадкова; "довгі хвили" (50 і більше років).

Така класифікація є вузькоспеціалізованою, а її застосування більш доцільне для економічних криз глобального характеру.

Такої ж думки дотримувався й відомий вчений Й. Шумпетер, який класифікує кризи відповідно до циклічності:

- "довгі хвили" Н. Кондратьєва (45–60 років);
- середньострокові будівельні цикли С. Кузнеца (15–25 років);
- середньострокові промислові цикли К. Жугляра (7–11 років);
- малі (грошові) цикли Д. Китчина (3–4 роки) [28].

У. Крістек спершу вважав, що спочатку криза може виявлятися в вигляді дисфункції і конфлікту, а потім переходить у стадію катастрофи [29]. Але надалі виділив чотири види кризи відповідно до стадій кризового стану: потенційна, латентна, гостра, яку можна подолати, та гостра, яку неможливо подолати [30].

Кожен з авторів розглянутих та проаналізованих класифікацій видів криз акцентує увагу на різних типах кризових явищ. Доречно знайти спільні характеристики та систематизувати цю інформацію.

Першою класифікаційною ознакою для видів криз у соціально-економічних системах буде поділ криз *за станом* (табл. 3). Інформацію про це можна зустріти у працях О. Григор'єва, А. Чернявського, О. Беляєва та Е. Короткова, О. Барановського та У. Крістека.

Таблиця 3

Види криз у соціально-економічних системах

Класифікаційна ознака	Вид
За станом	<i>Відкриті</i> : кризи, які можна подолати; кризи, які не можна подолати. <i>Очевидні (потенційні)</i> : прогнозовані; частково прогнозовані. <i>Приховані</i> : латентні; непередбачувані
За масштабом	Глобальні (світові); національні (державні); регіональні; галузеві; місцеві; фірмові
За причинами виникнення	Штучні; природні
За сферою виникнення	Економічні; фінансові; соціальні; політичні; організаційні; технологічні; інформаційні; адміністративно-законодавчі; виробничі; комерційні; природні; демографічні; комбіновані
За наслідками	Руйнівні; частково руйнівні; неруйнівні; оздоровчі

Джерело: узагальнено автором за [7; 12; 19–23; 29; 30].

Наступна спільна класифікаційна одиниця – *за масштабом*. Вона зустрічається у працях В. Зомбарта, О. Беляєва та Е. Короткова, А. Чернявського, О. Григор'єва, П. Проноза та О. Барановського.

За причиною виникнення кризи такі вчені, як М. Туган-Барановський, О. Беляєв та Е. Коротков, А. Чернявський, О. Григор'єва, В. Зомбарт поділяють кризи за двома ознаками: *штучні* виникають

унаслідок діяльності або ж бездіяльності людини у соціально-економічних системах, а *природні* – через діяльність чи бездіяльність людини у природному середовищі (або ж без її причетності через незворотні природні стихійні лиха та явища, що формуються незалежно від людської діяльності).

Також ряд вчених поділяють кризи *за сферою виникнення*. Ще однією спільною ознакою у працях О. Беляєва, Е. Короткова, О. Григор'євої, А. Чернявського та О. Барановського є поділ криз *за наслідками*.

Ця класифікація характеризується тим, що поділена за ознаками, які є основними для соціально-економічних систем: саме вони найчастіше зустрічаються у працях класиків та відомих науковців, що досліджували проблеми криз, їх класифікацію та види.

Також запропонований поділ видів криз у соціально-економічних системах структурований таким чином, що всі елементи структури презентованої класифікації є взаємозалежними та взаємодоповнючими. Наприклад, якщо у межах держави виникла політична криза, внаслідок якої буде прийнято ряд рішень, що забезпечать ряд покращань у суспільному та економічному житті населення, то цю кризу можна характеризувати, як національну політичну (що також належить до штучних) відкрити оздоровчу кризу.

Висновки. Розглянуто та проаналізовано праці різних вчених, які займались класифікацією криз та проблематикою криз загалом. Встановлено, що деякі класифікаційні ознаки зустрічаються у багатьох наукових працях і можуть слугувати основою для класифікації криз у соціально-економічних системах. З огляду на це, систематизовано існуючі множини криз. Визначено їх основні класифікаційні ознаки за: станом, масштабом, причинами виникнення, сферою виникнення, наслідками та їхнє наповнення. Існує ряд дослідників з унікальним поглядом на класифікацію криз, який є не менш важливим, ніж попередні, що буде більш детально розглянуто у майбутньому.

Крім цього, всі елементи класифікації кризових явищ представлені в логічній послідовності, яка відображає весь процес формування і розв'язання кризових явищ у соціально-економічних системах. Результатом дослідження є сформована на основі зазначених даних узагальнююча таблиця, що буде використана у подальших працях для визначення видів криз на підприємстві та їхньої взаємозалежності з ефективним антикризовим управлінням та антикризовим потенціалом.

У наступному дослідженні планується визначити, які види криз у соціально-економічних системах можуть виникати на підприємстві. Передбачається, що класифікаційна ознака "*за сферою виникнення*" буде основним орієнтиром в управлінні антикризовим потенціалом, але її наповнення буде відрізнятися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лисак Г. Г., Андріюк Е. І. Суть, причини та фактори виникнення кризових явищ. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2018. Вип. 1 (27). С. 102-110.
2. Ахновська І. О. Антикризове управління підприємством в умовах нестабільного економічного середовища. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 914-918.
3. Бойченко В. М. Формування сучасних фінансово-економічних криз: фактори, умови та наслідки. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2016. № 4. С. 63-72.
4. Борисова Л. Є. Класифікація факторів, що визначають кризові явища на підприємстві. Матеріали 69-ї наук.-техн. конф. профес.-виклад. складу, науковців, аспірантів та студентів (Одеса, 3–5 груд. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 22-24.
5. Буряк О. П. Банківська криза: суть, причини, наслідки. *Держава та регіони*. 2013. № 2(71). С. 199-201. Серія: Економіка та підприємництво.
6. Головач К. С. Узагальнення наукових підходів до поняття "криза на підприємстві". *Вісник ЖДТУ*. 2015. № 1 (71). С. 74-79.
7. Григор'єва О. В., Міщенко А. Ю. Кризові явища в економіці та їх прояви на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 13. С. 76-79.
8. Денисюк О. Г., Дерев'янка О. Ю. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2015. № 1. С. 80-88. Серія: Економічні науки. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2015_1_14.
9. Дмитрук С. М. Формування соціально-економічного механізму збереження людського капіталу України в умовах криз. *Бізнес Інформ*. 2015. № 5. С. 59-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_5_10.
10. Ткаченко А. М., Калюжна Ю. В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1 (2). С. 122-126.
11. Кучінка Т. В. Теоретичні аспекти вивчення феномену економічної кризи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. №1 (3). С. 29-34. Серія: Економіка.
12. Проноза П. Систематизація визначення поняття "Фінансова криза" та класифікація її видів. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 27-36.
13. Ребрик Ю. С., Ребрик М. А. Фінансова криза банку: особливості прояву та механізм подолання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 850-855.
14. Талах В. І. Методологічні особливості дослідження кризи та кризових процесів в діяльності соціально-економічних систем. *СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ*. 2014. №1. С. 12-18.
15. Чевганова В. Я. Узагальнююча класифікація криз, що загрожують діяльності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 6. С. 43-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_6_11.
16. Шатун В. Т. Кризи у системі державного управління. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Державне управління. 2013. Т. 226. Вип. 214. С. 20-24.

17. Щедрін Ю. В. Типологія економічних криз: підходи, критерії та основні класифікації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=816>.
18. Тюріна Н. М., Шатайло О. А. Антикризисный потенциал: сутнісні характеристики та структуризація. *БізнесІнформ*. 2018. № 5. С. 434-439.
19. Туган-Барановський М. І. Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне господарство. СПб., 390 с.
20. Чернявский А. Д. Антикризисное управление: учеб. пособие. Киев: МАУП. 2000.
21. Беляев А. А., Коротков Э. М. Антикризисное управление: учебник. 2-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 311 с.
22. Беляев А. А., Коротков Э. М. Антикризисное управление. М.: ИНФРА-М, 2010. 620 с.
23. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 3-20.
24. Аксенов В. С. и др. Мировой финансовый кризис и экономическая безопасность России: анализ, проблемы и перспективы: монография. М.: Экономика, 2010. 205 с.
25. Момберт П. Введение в изучение конъюнктуры и кризисов; пер. с нем. М.: Госиздат, 1921. 216 с.
26. Маркс Карл. Капитал. Критика политической экономии. К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 25. Ч. I. М.: Госполитиздат, 1961.
27. Хаберлер Г. Процветание и депрессия. Теоретический анализ циклических колебаний; пер. с англ. М.: Изд-во. иностр. лит., 1960. 586 с.
28. Базилевич В. Д. Неортодоксальная теория Й. А. Шумпетера. Киев: Знання. 2006.
29. Krystek, U. Krisenbewältigungs-Management und Unternehmensplanung. Wiesbaden Gabler, 1981.
30. Krystek, U. Unternehmenskrisen: Beschreibung, Vermeidung, Bewältigungsguberlebenskritischer Prozesse in Unternehmen. Wiesbaden, 1987.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2018

Shatailo O. Crises of socio-economic systems: manifestations and signs.

Background. Successful overcoming of crisis situations at an enterprise depends on the effectiveness of crisis management, the decision-making in which depends on the type of crisis. After all, each crisis situation is formed under the influence of specific factors, has a clear characteristic and relates to a certain category. But in order to determine what types of crises affect the activities of an enterprise, it is first necessary to identify the types of crises in the socio-economic system.

The analysis of recent research and publications has shown that despite the availability of certain scientific achievements, individual problems in the classification of crises require additional consideration.

The aim of the article is to investigate the existing types of crises in the socio-economic system.

Materials and methods. In the process of research we used a set of scientific methods and approaches: systemic, structural-functional, analysis and synthesis, comparison.

Results. The works of well-known scientists who were engaged in the research of types of crises were considered and analyzed, and it was determined which ones belong to the crises in the socio-economic environment.

Five main classification features were formed: by state; scale; reasons of origin; the sphere of origin, consequence.

It is noted that the classification of types of crises at the enterprise may also include a typology in accordance with the company's life cycle, the possibility of foresight and as a result of a collision between social groups.

Conclusion. It has been established that some of the classification features are found in the works of many researchers and can serve as the basis for classification, which belongs to types of crises in the socio-economic environment. The result of the study is the table formed on the basis of these data with the generalized types of crises in the socio-economic environment.

Further research will be aimed at creating a list of types of crises that may arise at the enterprise, based on certain types of crises on the basis of the classification "on the sphere of origin" and the study of their relationship with anti-crisis management and anti-crisis potential.

Keywords: crisis, classification of crises, types of crises, crisis in the socio-economic environment.

REFERENCES

1. Lysak, G. G., Andrijuk, E. I. (2018). Sut', prychny ta faktory vynyknennja kryzovyh javyshh [The essence, causes and factors of the emergence of crisis phenomena]. *Ekonomichna strategija i perspektyvy rozvytku sfery torgivli ta poslug – Economic strategy and prospects for the development of trade and services*, 1 (27), 102-110 [in Ukrainian].
2. Ahnovs'ka, I. O. (2015). Antykryzove upravlinnja pidpryjemstvom v umovah nestabil'nogo ekonomichnogo seredovyshha [Antirecessionary management of the enterprise in conditions of an unstable economic environment]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, 2 (17), 914-918 [in Ukrainian].
3. Bojchenko, V. M. (2016). Formuvannja suchasnyh finansovo-ekonomichnyh kryz: faktory, umovy ta naslidky [Formation of modern financial and economic crises: factors, conditions and consequences]. *Ekonomichnyj visnyk Nacional'nogo girnychogo universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, 4, 63-72 [in Ukrainian].
4. Borysova, L. Je. (2014). Klasyfikacija faktoriv, shho vyznachajut' kryzovi javyshha na pidpryjemstvi [Classification of factors that determine the crisis phenomena in the enterprise]. Proceedings of the 69-ï Scientific Conference, (pp. 22-24). Odesa: ONAZ im. Popova [in Ukrainian].
5. Burjak, O. P. (2013). Bankivs'ka kryza: sut', prychny, naslidky [Banking crisis: the essence, causes, consequences]. *Derzhava ta regiony – State and regions*, 2(71), 199-201 [in Ukrainian].
6. Golovach, K. S. (2015). Uzagal'nennja naukovykh pidhodiv do ponjattja "kryza na pidpryjemstvi" [Generalization of scientific approaches to the concept of "crisis in the enterprise"]. *Visn. ZhDTU – Journal of ZHSTU*, 1 (71), 74-79 [in Ukrainian].
7. Grygor'jeva, O. V., & Mishhenko A. Ju. (2017). Kryzovi javyshha v ekonomici ta i'h proyavy na pidpryjemstvi [Crisis phenomena in the economy and its manifestations at the enterprise]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu – Scientific herald of Uzhgorod National University*, 13, 76-79 [in Ukrainian].
8. Denysjuk, O. G., & Derev'janko O. Ju. (2015). Sutnist', klasyfikacija ta prychny vynyknennja kryz u dijalt'nosti pidpryjemstv [Essence, classification and causes of crisis emergence in the activities of enterprises]. *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu – Bulletin of the Zhytomyr State Technological University*, 1, 80-88. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2015_1_14 [in Ukrainian].
9. Dmytruk, S. M. (2015). Formuvannja social'no-ekonomichnogo mehanizmu zberezhennja ljuds'kogo kapitalu Ukrai'ny v umovah kryz [Formation of the socio-economic mechanism for the preservation of Ukraine's human capital under crisis conditions].

Biznes Inform – Biznes Inform, 5, 59-64. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_5_10 [in Ukrainian].

10. Tkachenko, A. M., & Kaljuzhna, Ju.V. (2013). Kryza: sutnist', klasyfikacija ta prychny vynyknennja [Crisis: the essence, classification and causes of emergence]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1 (2), 122-126 [in Ukrainian].
11. Kuchinka, T. V. (2015). Teoretychni aspekty vyvchennja fenomenu ekonomichnoi kryzy [Theoretical aspects of the study of the phenomenon of the economic crisis]. *Naukovyj visnyk Mukachiv'skogo derzhavnogo universytetu – Scientific herald of Mukachevo State University*, 1 (3), 29-34 [in Ukrainian].
12. Pronoza, P. (2014). Systematyzacija vyznachennja ponjattja "Finansova kryza" ta klasyfikacija i'i' vydiv [Systematization of the definition of the concept of "financial crisis" and the classification of its types.]. *Svit finansiv – The world of finance*, 1, 27-36 [in Ukrainian].
13. Rebryk, Ju. S., & Rebryk, M. A. (2016). Finansova kryza banku: osoblyvosti projavu ta mehanizm podolannja [Bank's financial crisis: peculiarities of manifestation and mechanism of overcoming]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky – Global and national problems of the economy*, 10, 850-855 [in Ukrainian].
14. Talah, V. I. (2014). Metodologichni osoblyvosti doslidzhennja kryzy ta kryzovyh procesiv v dijalnosti social'no-ekonomichnyh system [Methodological peculiarities of the study of crisis and crisis processes in the activity of social and economic systems]. *Stalyj rozvytok ekonomiky – Sustainable development of the economy*, 1, 12-18 [in Ukrainian].
15. Chevganova, V. Ja. (2014). Uzagal'njujucha klasyfikacija kryz, shho zagrozhujut dijalnosti pidpryjemstva [Generalizing classification of crises threatening the activity of enterprise]. *Investyicii': praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 6, 43-48. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_6_11 [in Ukrainian].
16. Shatun, V. T. (2013). Kryzy u systemi derzhavnogo upravlinnja [Crises in the system of public administration]. *Naukovi praci Chornomors'kogo derzhavnogo universytetu imeni Petra Mogyly kompleksu "Kyjevo-Mogyljans'ka akademija" – Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University of "Kyiv-Mohyla Academy" Complex*, 214 (226), 20-24 [in Ukrainian].
17. Shhedrin, Ju. V. (2015). Typologija ekonomichnyh kryz: pidhody, kryterii' ta osnovni klasyfikacii' [Typology of economic crises: approaches, criteria and basic classifications]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 2. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=816> [in Ukrainian].
18. Tjurina, N. M., & Shatajlo, O. A. (2018). Antykryzovij potencial: sutnisni harakterystyky ta strukturyzacija [Anti-crisis potential: essential characteristics and structuring]. *Biznes Inform – Business Inform*, 5, 434-439 [in Ukrainian].
19. Tugan-Baranovs'kyj, M. I. Promyslovi kryzy u suchasnij Anglii', i'h prychny i vplyv na narodne gospodarstvo [Industrial crises in modern England, its causes and influence on the national economy]. SPb. [in Ukrainian].
20. Chernjavskij A. D. (2000). Antikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management]. Kiev: MAUP [in Russian].
21. Beljaev, A. A., & Korotkov, Je. M. (2011). *Antikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management]*. Moscow: JuNITI-DANA [in Russian].
22. Beljaev, A. A., & Korotkov, Je. M. (2010). *Antikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
23. Baranovs'kyj, O. I. (2009). Sutnist' i riznovydy finansovyh kryz [The essence and varieties of financial crises]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 5, 3-20 [in Ukrainian].

24. Aksenov, V. S. et al. (2010). *Mirovoj finansovyj krizis i jekonomicheskaja bezopasnost' Rossii: analiz, problemy i perspektivy* [The global financial crisis and economic security of Russia: analysis, problems and prospects]. Moscow: Jekonomika [in Russian].
25. Mombert, P. (1921). *Vvedenie v izuchenie konjunktury i krizisov* [Introduction to market studies and crises]. (Trans). Moscow: Gosizdat [in Russian].
26. Marks, K., & Jengel's F. (1961). *Kapital. Kritika politicheskoy jekonomii* [Capital. Criticism of political economy]. (Vols. 25). Moscow: Gospolitizdat [in Russian].
27. Haberler, G. (1960). *Procvetanie i depressija. Teoreticheskij analiz ciklicheskih kolebanij* [Prosperity and depression. Theoretical analysis of cyclical fluctuations] (Trans). Moscow: Izd-vo. inostr. lit. [in Russian].
28. Bazilevich, V. D. (2006). *Neortodoksal'naja teorija J. A. Shumpetera* [The unorthodox theory of J. A. Schumpeter]. Kiev: Znannja [in Russian].
29. Krystek, U. (1981). *Krisenbewaltigungs-Menagement und Unternehmensplanung*. Wiesbaden Gabler [in Deutsch].
30. Krystek, U. (1987). *Unternehmungskrisen: Beschreibung, Vermeidung, Bewaftigung-uberlebenskritiseher Prezesse in Unternehmungen*. Wiesbaden [in Deutsch].